

У НОМЕРІ:

Від редакції

12 годин онлайн-спілкування з експертами 2

Моя методика

Чорній Н. Г.

Технологія проведення уроків
з використанням укрупнених структур 4

До Шевченкових днів

Мацько Л. І.

Тарас Шевченко: український месія
в силовому полі європейської культури 17

Нестеренко Н. П.

Українська національна ідея
в художньому баченні Тараса Шевченка 23

З конспектом на урок

Ісаєнко І. В.

Українська література: узагальнення
й систематизація вивченого за рік. 5 клас 28

Зелінська І. В.

Літературна норма української мови.
Редагування речень, у яких порушено літературні
норми української мови. 7 клас 40

Продан Ю. С.

Вивчаємо форми дієслова. Уроки з теми. 7 клас . . . 43

Жила І. А.

Іван Карпенко-Карий. Життєвий шлях
письменника. 10 клас 50

Кирилич Н. С.

Микола Куліш «Мина Мазайло». 11 клас 55

Забавська Т. В.

Стежкою долі незламної поетеси
(до дня народження Ліни Костенко) 60

Для розумників

Мізікіна Л. М., Леута В. В.

Інтелектуально-лінгвістична гра «Магія слова» 65

Яковенко Л. М.

Лінгвістичний турнір «Ну що б, здавалося, слова...».
10–11 класи 72

Дидактична скринька

Макаренко Л. М.

Українська мова в тематичних завданнях 77

Література рідного краю

Ковальська С. І.

«...Хочеться, щоб добро таки переважало...».
За етюдом «Життя іде» письменника Василя
Думанського. 8 клас 81

Філологічні студії

Красільник Н. Є.

Екзистенційні мотиви роману
Сергія Жадана «Інтернат» 85

Слюсарєва О. В.

Образ любові як утілення високої християнської
цінності в новелі Григора Тютюнника «Три зозулі
з поклоном» 94

• «Вивчаємо українську мову та літературу» – 08402, 95927 • Журнал з книжковим додатком – 08403, 37051 •

№ 7–9 (587–589) • БЕРЕЗЕНЬ 2020 р. • ЗАСНОВАНИЙ У СЕРПНІ 2003 р. • ВИХОДИТЬ ТРИЧІ НА МІСЯЦЬ •

За сприяння Міністерства освіти і науки України • Учасники проєкту: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ В ХУДОЖНЬОМУ БАЧЕННІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Н. П. Нестеренко, канд. філол. наук, доцент кафедри українознавства і лінгводидактики
ХНПУ імені Г. С. Сковороди, Л. П. Нестеренко, учитель історії Кременчуцької ЗОШ № 24, Полтавська обл.

Дослідження творчості Т. Шевченка на сучасному етапі суголосне національним, державницьким процесам, що відбуваються в українському суспільстві. Пріоритетною площиною шевченкознавчих дискусій є питання про національну ідентичність українців, про ступінь зрілості національної ідеї, через що кожен свідомий українець ідентифікує себе з Кобзарем як громадянином і патріотом.

Актуальні питання національного буття в його ціннісній конкретності, на думку О. Забужко, можна окреслити трьома параметрами: «хто я?», «хто ми?», «що я повинен робити?» [4].

Завдання поданої розвідки — прокоментувати процеси українського національного відродження XIX століття в контексті аналогічних процесів у Європі, охарактеризувати ідеологічні положення Кирило-Мефодіївського братства, дослідити ознаки націологічної концепції у творчості Т. Шевченка.

Г. Вєрвєс, розглядаючи слов'янське відродження XIX століття, яке виникло на хвилі національно-визвольних рухів, виділяє два етапи: просвітницький (кінець XVIII — початок XIX століття) та романтичний (20–40 рр. XIX століття) [3]. Суголосні процеси можна простежити й в українському відродженні XIX століття: історично-патріотичне самоусвідомлення, розвиток романтичної літератури, формування української національної ідеї. На другому етапі, на думку Г. Вєрвєса, «під впливом і з участю романтичної літератури, насамперед Т. Шевченка, проходить активний процес формування нації й національної моделі культури» [3: 11].

Як в епоху бурхливого виникнення в Європі численних національних держав, так і в сучасному світі національна ідея (хоча змінюється її зміст і форма) є засадничою для тих народів, які опинилися перед історичним вибором.

XIX століття сучасний американський історик Г. Кон назвав «віком націоналізму». XIX століття позначене інтенсивним процесом зародження й розроблення концепції національної ідеї в усіх слов'янських народів. У Росії розроблення національної ідеї пов'язують із «Філософським листом» П. Чаадаєва (1829): «У нас зовсім немає внутрішнього розвитку, природного прогресу; кожна нова ідея безслідно витісняє старі, бо не випливає з них, а з'являється до нас бозна-звідки ... Ми ростемо, але не дозріваємо; посуваємося вперед але по кривій лінії, себто по такій, що не провадить до цілі» [4].

Національна ідея стає суспільною реальністю, коли народ розуміє свою єдність, свій внутрішній зв'язок, свій історичний шлях, своє становлення й розвиток, свою долю й призначення.

У цьому «листі», на думку О. Забужко, показано драму російської духовної історії власне як драму національної ідеї: затяжної недозрілості російської національної свідомості, що віками доростає й ніяк не може дорости до себе, тобто це народ, який не став ще ні «народом-у-собі», ні «народом-для-себе», а весь час продовжує перебувати в стані «народу-з-себе» (розтікаючись ушир географічно й заповнюючи собою форми інших культур, «перевтілюючи свій дух у дух чужих народів») [4]. Державницькі засади П. Чаадаєв об'єднує з есхатологічною ідеєю Царства Божого.

У Польщі національне відродження пов'язують із «Книгами польського народу і польського пілігримства» [1] і «Лекціями про слов'янські літератури» А. Міцкевича.

«Кожен народ розпочинає своє національне існування з одкровення. Кожна нація має собі за підставу власне, спеціальне одкровення. В основі кожної з великих націй <...> певна єдина ідея, і нація живе тільки для того, щоб цю ідею реалізувати», — писав Адам Міцкевич.

У Чехії біля витоків філософії національної ідеї стояли Я. Колар, Ф. Палацький, Т. Масарик. Я. Колар висунув насупротив «Вітчизні», державній ідеї — «народ», національну ідею як моральну гуманістично-світоглядну антитезу: «Слава нації нині не ґрунтується ні на її численності, ні на дужій тілесній будові ... ні на видатному хисті помщатися за кривди; вона не ґрунтується також на сліпому наслідуванні французьких мод і звичаїв, але на морально-інтелектуальній величині, духовній діяльності та самостійності духа» [4]. Т. Масарик виокремлював національну ідею з «ідеї гуманності», стверджуючи, що «національна ідея є ідея етична, оскільки права нації випливають із прав людини» [4]. У Словачії біля витоків національної ідеї стояв один із ініціаторів Слов'янського з'їзду 1848 року в Празі — лідер словацького відродження Л. Штур.

У Болгарії болгарську ідею розробляють перші ідеологи болгарського відродження: П. Хілендарський, автор «Історії слов'яноболгарської» (1762, 1844), що своєю патріотичною спрямованістю сприяла прискоренню формування національної свідомості народу, ідеологічній підготовці національно-визвольного руху, і його наступники С. Врачанський, Н. Бозвелі [4].

Процес зародження та розвитку концепцій національної ідеї становить специфічну особливість історії не лише слов'янських народів. Він розвивається як складова частина загальноєвропейської культури.

Й. Фіхте в «Промовах до німецької нації» (1808) започатковує теоретичну розробку німецької національної ідеї: «Національний принцип — він духовний, не природний, не біологічний, не вроджений і т. д. — кожен, хто вірить у духовність та у свободу цієї духовності й прагне вічного відтворення, удосконалення цієї духовності через свободу, то, де б він не народився та якою б мовою не говорив, є нашої раси, <...> нашого роду, нашої генеалогії мало що не статі» [4].

У Франції Ж. Мішле в трактаті «Народ» обґрунтовує французьку ідею. Народ ототожнює себе з певними духовними вартостями, що мають тривкий статус абсолютних (мисляться атрибутами Бога), наприклад: Франція як синонім свободи [4].

Відправним пунктом італійського національного самоосмислення стала ідея нації як духовної спільноти, що стверджує себе не в актах невіддільної від насильства політичної сили, а в актах матеріальної та духовної культури. В. Куоко узяв за основу політичну поразку Італії від стану національної культури, бо тільки культура «виховує», формує націю як таку, детермінуючи в кінцевому підсумку її історичну долю [4]. В Іспанії 1897 року виходить у світ «Іспанська ідеологія» Г. Ганівета, автор якої обґрунтовував відродження в Іспанії на засадах, що відповідали б іспанському національному характерові, породженому духом іспанської землі [4].

В Україні розроблення концепції української національної ідеї започатковують члени Кирило-Мефодіївського братства — таємної організації, що була створена в Києві в грудні 1845 р. та проіснувала до березня 1847 р., коли її було розгромлено царським урядом. Це була перша українська політична організація з виразною національно-визвольною програмою.

Ідеї заснувати Кирило-Мефодіївське братство зародилися в середовищі інтелігенції, яка гуртувалася навколо Київського та Харківського університетів. Організаторами були М. Костомаров,

В. Білозерський, М. Гулак, згодом до складу товариства увійшли П. Куліш, Т. Шевченко, М. Савич, А. Маркович [5].

Програмовим твором Кирило-Мефодіївського товариства були «Книги биття українського народу», автором якого вважається М. Костомаров. Найважливіші з положень містилися в тексті під назвою «Закон Божий». Написаний у дусі романтизму й ідеалізму того часу, перейнятий шануванням християнських цінностей і панславійськими елементами, цей твір зазнав сильного впливу польських моделей, зокрема «Книг польського народу й польського пілігримства» (1832) А. Міцкевича, який закликав до перебудови суспільства на засадах справедливості, рівності, свободи, братерства.

Серед конкретних заходів, запропонованих братчиками, були скасування кріпацтва, ліквідація юридичних відмінностей між станами, доступність освіти для мас.

Національне питання ставилося в широкий контекст панславізму: *«І встане Україна з своєї могили, і знову озоветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні крепака, ні холопа — ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні в хорутан, ні у сербів, ні у болгар. Україна буде неподлеглою Річчю Посполитою в союзі слов'янським»* [6].

Друга чверть — середина XIX століття позначені в Україні початком розробки української ідеї як теоретичної самосвідомості українського національного відродження. Цей процес відбувається як складова частина загальнослов'янського, ширше — усеєвропейського руху, спрямованого на пізнання минулого з метою усвідомлення сутності й сенсу існування свого народу, тобто «самості» етносу.

Т. Шевченко розпочав свою літературну діяльність в епоху розквіту слов'янського романтизму, коли в Україні формувався різновид цього напрямку, притаманний недержавним народам, тісно пов'язаний з національно-визвольними прагненнями нації, її відродженням. Усвідомлення історичної тяглості етнічного процесу й існування власного культурно-психологічного обличчя народу, неповторного національного характеру й мови, потреба національного самовизначення учасниками культурного відродження зумовили

розроблення самотутньої героїчної постаті в українській літературі доби романтизму.

Від початку XIX століття головним носієм і детермінантом національної історії практично в усіх європейських народів стає національна ідея як ідея культури й національної тотожності [4: 43].

Оскільки філософи XIX століття (Й. Фіхте) розглядають історію як рух до свободи та гуманності, чийми носіями є філософи й митці, то, на думку Л. Ушкалова, «творчість Т. Шевченка напрочуд яскраво втілює не лише протест поета-романтика проти всіляких форм тогочасної несвободи: соціальної, національної, релігійної... але й усеосяжний «бунт супроти власної долі й супроти цілого світоустрою» (за А. Камю)» [7: 327].

Титан Прометей у поемі Пророка «Кавказ» символізує бунт людини проти несправедливого світу й творця: *«За горами гори, хмарою повиті, / Засіяні горем, кровію политі. / Споконвіку Прометей / Там орел карає, / Що день Божий добрі ребра / Й серце розбиває. / Розбиває, та не вип'є / Живої крові, — / Воно знову оживає / І сміється знову»* [9: 283].

Для Т. Шевченка героїзм рідної історії сприймався як заповідь майбутнього відродження України. Як і народні думи й пісні, джерело натхнення поета, Т. Шевченко оспівує двоохотрічну героїчну історію козащини з її енергією, завзяттям, мужністю й саможертвоністю, спільністю мети. Саме вона об'єднала етнос у єдине ціле для справедливої мети — захисту українських земель від чужоземних нападників, а його візія розвитку українців — це картина «одвічної борні вільного козацького народу за свою свободу» [8: 436]: *«Степ і степ, ревуть пороги. І могили — гори, — Там родилась, гарцювала Козацька воля; Там шляхтою, татарами засівала поле...»* («Думи мої, думи мої») [9: 48].

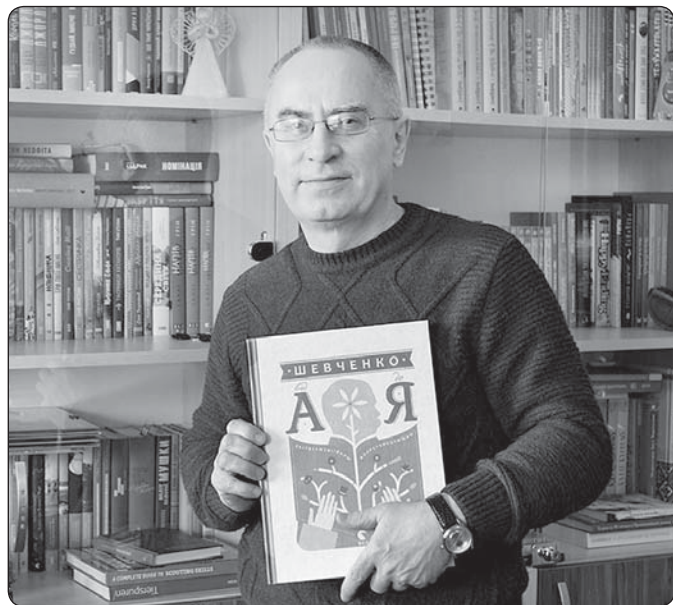

Козацтво, Україна й свобода у свідомості Т. Шевченка пов'язані нерозривно. Улюблений герой поезій митця — витязь народний, повстанець-гайдамака, козак-запорожець, що виступає оборонцем рідного краю, носій народної правди й честі: *«Було колись — в Україні Ревіли гармати; Було те колись — запорожці Вміли панувати. Панували, добували І славу, і волю; Минулося — осталися могили на полі»* («Іван Підкова») [9: 62].

У «Книгах биття українського народу», програмовому творі Кирило-Мефодіївського товариства козак постає як втілення свободи, рівності, братерства, а Гетьманщина — «золотим віком» української державності: «І не любила Україна ні царя, пана, а скомпонувала собі козацтво, єсть то істее братство, куди кожний пристаючи, був братом другим — чи був він преж того паном, чи невольником аби християнин, і були козаки між собою всі рівні, і старшини вибирались на рада і повинні були слугувати всім по слову христовому і жодної помпи і титула не було між козаками» [6].

Уся Шевченкова поезія пройнята духом свободи, жагу до якої Л. Ушкалов потрактовує не тільки як визначальну місію поета, а і «як вияв прикметних рис психіки українця, для якого, за словами Д. Чижевського, характерне «стремління до свободи в різних розуміннях цього слова», та як неодмінний складник романтичного сприйняття світу, і як пряме продовження нашої попередньої літературної традиції, де від початку XVII століття бачимо справжній культ свободи» [8: 436].

Свобода, оспівана в українській літературній традиції від К. Саковича до Г. Сковороди як найвища цінність («золота вольність»), постає неодмінним складником лицарського ідеалу й найбільше добро, яке тільки може бути: «Не вмирає душа наша, / Не вмирає воля. / І неситий не виоре / На дні моря поле. / Не скує душі живої / І слова живого. / Не понесе слави Бога, Великого Бога» [9: 283].

■ Л. Ушкалов

Мотив щасливого спільного майбутнього слов'янських народів виразно звучить у рядках «Книг биття українського народу»: «І день ото дня росло, умножалось козацтво і незабаром були б на Вкраїні усі козаки, усі вільні і рівні, і не мала б Україна над собою ні царя, ні пана, опріч бога єдиного, і, дивлячись на Україну, так би зробилося в Польщі, а там і у других слов'янських краях» [6].

Українсько-польські взаємини в цьому ідеалі вбачаються Т. Шевченкові «тихим раєм», ідилією, в основі якої лежить бажання запобігти будь-якому конфліктові між народами (поезія «Полякам»).

Автор виступає прихильником ідеї усунення конфліктів, їм на зміну мають прийти дух свободи, братерства: «Отак-то, лясше, друже, брате! / Неситії ксьондзи, магнати / Нас порізли, розвели, / А ми б і досі так жили. / Подай же руку козакові / І серце чистее подай! / І знову іменем Христовим / ми оновим наш тихий рай» [9: 362].

У поемі «Єретик», присвяченій П. Й. Шафарикові, відомому науковцю, поетові, історикові, мовознавцю, етнографу, який одним із перших заклавав основи вивчення історії слов'ян, Т. Шевченко, оцінюючи роль цього діяча в слов'янському відродженні: «І брат з братом обнялися / І проговорили / Слово тихої любові / Навіки і віки! / І потекли в одне море / Слов'янські ріки!» [9: 225], декларує ідею братерства зі слов'янами: «...А я тихо / Богу помолюся, / Щоб усі слов'яни стали / Добрими братами, / І синами правди, / І єретиками...» [9: 225–226].

Гасла Французької революції справедливість, рівність, свобода, братерство відігравали важливу роль у переконаннях учасників Кирило-Мефодіївського братства. На думку Л. Ушкалова, «попри присутні розбіжності, що існували в поглядах братчиків, усіх їх об'єднувала виразна опозиційність супроти самодержавного деспотизму» [7: 334].

У «Книгах биття українського народу» саме тиранів-царів подано як винних у розбраті між людьми, злигоднях, стражданнях: «І ті царі лукаві побрали з людей таких, що були сильніші або їм нужніші і назвали їх панамі, а других людей поробили їх невольниками, і умножились на землі горе, біднота і хвороба, і нещастя і незгода» [6].

У поемі «Сон» митець в образі земних «богів», «аспидів неситих», «катів» зображує портрети

російських царів і цариць: Миколи І, Петра І, Катерини ІІ і відзначає роль, яку вони відіграли в руйнуванні державних, особистісних, релігійних свобод українців: «О царю поганий, / Царю проклятий, лукавий / Аспиде неситий! Що ти зробив з козаками? / Болота засипав / Благородними костями; / Поставив столицю / на їх трупах катованих!» [9: 215].

Поєми Т. Шевченка «Неофіти», «Юродивий» перейняті ідеями свободи, тираноборства, любові: «Подай душі убогій силу, / Щоб огненно заговорила, / Щоб слово пламенем взялось, / Щоб людям серце розтопило, / І на Україні понеслось» [9: 517]. Мотив любові до людей поета в дусі прометеївського бунту періоду «трьох літ» з поеми «Кавказ» знайшов своє продовження в останньому етапі творчості, зокрема в поезії-молитві «Тим неситим очам»: «Тим неситим очам, / Земним богам-царям, / І плуги, й кораблі, / І всі добра на землі, / І хвалебні псалми / Тим дрібненьким богам. / ... а нам — / Нам любов меж людьми» [9: 568].

Я. Розумний обстоює думку, що М. Костомаров був захоплений Шевченковою музою, яка «роздирає заслону народного життя», оскільки «поезія завжди йде попереду, зважається на сміливе діло; її слідами йдуть історія, наука та практична праця ...» [5: 125].

Ця теза знайшла продовження під час процесу над братчиками. Хоча жандарми не змогли довести членства митця в Кирило-Мефодіївському братстві, але Орлов доповів цареві Миколі І, що «Шевченко здобув собі між своїми друзями славу знаменитого малоросійського письменника, і тому його вірші подвійно шкідливі й небезпечні. З його улюбленими віршами в Малоросії могли посятися і згодом закорінитися думки про уявне блаженство часів гетьманщини, про щастя повернути ті часи і про можливість для України існувати як окрема держава» [5: 128].

Найстрашнішим для уряду Російської імперії були не постулати Кирило-Мефодіївського товариства, а поширення «злочинної творчості» поета. Про це свідчить відсутність формального суду, тримання в повній таємниці арешту, допитів, братчиків, суворість вироку для Т. Шевченка порівняно з іншими членами угруповання [5: 7].

У дусі ідеологічних засад Кирило-Мефодіївського товариства Т. Шевченко змальовує

картини майбутньої республіки, де панує гідна людини свобода й немає жодних суспільних станів: «Оживуть степи, озера, / І не верстової», / А вольнії, широкії / Скрізь шляхи святії / Простеляться; і не найдуть / Шляхів тих владки, / А раби тими шляхами / Без гвалту і крику / Позіходяться до купи, / Раді та веселі. / І пустиню опанують веселії села» [9: 537].

Отже, дослідивши художнє втілення національної ідеї у творчості Т. Шевченка, ми з'ясували, що основними мотивами й ідеями поетичного доробку митця стали протест проти соціальної, національної, релігійної несвободи — усеосяжний бунт проти «цілого світоустрою», «візія козацької борні за свободу», Гетьманщина — «золотий вік» української державності, тираноборство проти самодержавного деспотизму; щасливе спільне майбутнє слов'янських народів; любов до людей у прометеївському дусі, як відгук на розробку української ідеї, теоретичної самосвідомості українського національного відродження, що було складовою всеєвропейського руху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астаф'єв О. Творчість Тараса Шевченка та Адама Міцкевича як діалог культур / Слово і час. — 2006. — № 6. — С. 7–15.
2. Варенікова О. Збірник «Шевченко та його доба» (1925, 1926) у контексті розвитку шевченкознавства к. XIX — 30-х років XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 — українська література. — Харків, 2017. — 20 с.
3. Верес Г. В єдиному русі (від Київської Русі до Шевченка) // Слово і час. — 2000. — № 4. — С. 7–11.
4. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст : франківський період. — К. : Факт, 2006. — 156 с.
5. Розумний Я. «Чи зійдемо знову?» Кирило-Мефодіївське братство з перспективи 150 років // Сучасність. — 1998. — № 12. — С. 121–135.
6. Списки «Книг буття українського народу», вилучені зі справ Кирило-Мефодіївського товариства. Ізборник. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://litopys.org.ua/rizne/kmt02.htm>
7. Ушкалов Л. Гуманізм Тараса Шевченка. Сковорода та інші: Причинки до історії української літератури. — К. : Факт, 2007. — С. 312–350.
8. Ушкалов Л. Моя шевченківська енциклопедія: із досвіду самопізнання. — Харків — Едмонт — Торонто : Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських студій, 2014. — 602 с.
9. Шевченко Т. Кобзар. — К. : Дніпро, 1987. — 639 с.